

УДК 378.04

Андрієвський Б.М.

Методологічні засади формування дослідницьких компетентностей майбутніх учителів початкових класів

Стаття присвячена розкриттю основних методологічних принципів організації процесу формування дослідницьких компетентностей майбутніх учителів початкових класів. Висвітлено основні причини не досить ефективної підготовки цього аспекту компетенцій. Визначено ієрархічну систему вихідних положень філософського, міждисциплінарного і конкретно-наукового рівнів реалізації особистісно-орієнтованої освітньої парадигми на засадах культурологічно-гуманістичної психології та синергетичного підходу в контексті вдосконалення дослідницьких компетентностей майбутнього вчителя початкових класів.

Ключові слова: наукова компетентність, учителі початкових класів, особистісно-зорієнтований підхід, професійна підготовка.

Сучасне розуміння суті соціальних і економічних явищ і процесів, неординарне розв'язання професійних завдань у швидкозмінюваних ситуаціях вимагає вміння здобувати, аналізувати і ефективно використовувати необхідну інформацію. Це вимагає свідоме володіння засобами наукового пізнання, опанування методологією і логікою дослідницького пошуку, здатність обробляти і трансформувати одержану інформацію до виробничих потреб, передбачити вірогідні наслідки прийнятих управлінських рішень. Повною мірою це відноситься і до вчителів початкових класів.

Формування професійної компетентності педагогічних кадрів достатньо висвітлена в науковій літературі. Психологічні її аспекти досліджували І.Д.Бех, Л.С.Виготський, О.М.Леонт'єв, В.О.Моляко, Г.П.Щедровицький.

Складники професійної освіти визначено в працях В.М.Андрєєва, В.П.Андрущенко, Г.О.Балла, В.І.Бондаря, В.П.Безпалька, М.Б.Євтуха. Професійній підготовці майбутніх спеціалістів присвячені публікації В.Є.Гуріна, Н.В.Кузьміної, О.М.Пехоти, О.І.Пометун. Формування професійної компетентності фахівця розглядалось в роботах Н.В.Кічук, Л.А.Пермінової та ін. Підвищення ефективної підготовки вчителів початкових класів відображено в роботах Н.М.Бібік, О.Я.Савченко, О.Л.Хижної, Л.Л.Хоружої, Л.О.Хомич та ін.

Відносно дослідницької компетентності, то вона переважно розглядалася у контексті науково-дослідної діяльності студентів (Р.Г.Горохова, Т.І.Ваколя, Р.П.Скульський, Н.Т.Торгашина) та організації наукової діяльності вищих навчальних закладах (Б.М.Андрієвський, Є.С.Заїр-Бек, Дж.Равен, Н.О.Родіонова, А.В.Тряпцін). Щодо дисертаційних досліджень, що торкаються цієї проблеми, слід назвати роботи І.В.Демури, Е.Є.Чепорової (професійна компетентність майбутніх спеціалістів), Л.А.Машкіної, Л.С.Ройко, С.В.Тезікової (науково-дослідна діяльність студентів педагогічного профілю), А.М.Коломієць, Л.Є.Петухової (формування інформатичних компетентностей майбутніх учнів початкових класів), В.Г.Базелюк (розвиток дослідницьких умінь керівників загально-освітніх навчальних закладів), Л.Ю.Султанової (готовність студентів психолого-педагогічних факультетів до науково-дослідної діяльності), Л.С.Коржової (підготовка майбутніх учителів початкових класів до наукових досліджень) та ін.

Зусилля вчених спрямовані на пошук ефективних засобів удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів засобами усіх видів навчально-виховної діяльності вищої педагогічної школи. Незважаючи на значну кількість публікацій в теорії і практиці педагогічної освіти цього спрямування, мають місце протиріччя. Так, для сучасної традиційної системи педагогічної освіти ще залишається характерним формування особистості із соціально заданими й ідеологічно орієнтованими якостями, засвоєння

системи «ЗУН», репродуктивні, пояснювально-ілюстративні методи навчання, авторитарність і суб'єктно-об'єктний стиль управління навчальним процесом, переважання монологічних форм спілкування у системі «викладач-студент» [3]. Підготовка вчителя має низку недоліків, пов'язану з великою кількістю навчальних програм, і перенасиченням існуючих освітніх стандартів і об'ємів нормативних знань і вмінь. Зростаюча диференціація навчальних дисциплін не сприяє забезпеченню механізму формування цілісної особистості майбутнього фахівця, ставить «на конвеєр масове виробництво кадрів». Авторитарні підходи до управління освітою стримують ініціативність і творчий характер навчально-виховного процесу, а спрямованість на одержання «ЗУН» гальмує загальнокультурний, духовний, розвиток особистості студента, орієнтує не на професійну компетентність.

Водночас навчання у ВНЗ має сприяти цілісному розвитку, саморозвитку і особистісному зростанню майбутніх фахівців, оволодінню досвідом і необхідними компетенціями. Діяльність сучасного вищого навчального закладу передбачає комплексну організацію навчально-виховних впливів, спрямованих на формування ціннісного ставлення до педагогічної професії, оволодіння системою світоглядних принципів і переконань, теоретичних знань і практичних умінь, формування професійно значущих якостей, умотивовану готовність до систематичного самовдосконалення у процесі майбутньої діяльності, що вимагає необхідної науково дослідницької компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Мета статті полягає в обґрунтуванні методологічних вихідних положень формування дослідницьких компетентностей майбутніх учителів початкових класів.

Ключові засади демократизації, варіативності та відкритості, реформування ідеологічної і філософської парадигми вищої школи закладені в основних документах про освіту. Їх осмислення є першим кроком до наукового обґрунтування об'єктивної мети, змісту та організації діяльності

вищої школи, успішне розв'язання завдань якої, подолання існуючих у системі відтворення складу педагогічних кадрів протиріч вимагає чіткого визначення вихідних концептуальних положень формування фахівців нового типу мислення. Ідеться про обґрунтування методологічного підґрунтя ефективної підготовки майбутніх учителів початкових класів до здійснення педагогічних досліджень у сучасних умовах. Наявність ієрархічної системи вихідних положень філософського, міждисциплінарного і конкретнонаукового рівня створює необхідні передумови для конструктивного добору та продуктивного застосування існуючих загальнонаукових та конкретнонаукових знань для організації навчального процесу ВНЗ.

Методологія, як відомо, це вчення про наукове пізнання об'єктивної дійсності, система методів, тобто основних підходів, прийомів дослідження, що застосовуються в певній науці. У свою чергу метод є засобом пізнання, оскільки знання, які містяться в ньому, визначають дії дослідника з пізнавальним об'єктом, підказують прийоми підходу до його вивчення і опису [5]. Вона забезпечує наукове пізнання через вивірені й апробовані правила, норми, вимоги розумової і практичної діяльності, що відбиваються властивості та зв'язки реального світу, у нашому випадку педагогічних процесів [3].

Ознайомлення з відповідними науковими джерелами засвідчує, що методологічні основи наукового пошуку мають складну ієрархічну структуру: філософський рівень (закони і категорії діалектичного матеріалізму), міждисциплінарний (методи аналізу і синтезу, узагальнення, абстрагування, індукція і дедукція, системний, кібернетичний і синергетичний методи тощо) та частково науковий рівень (методи пізнання окремої науки, єдність термінологічного апарату, адекватність методів завданням дослідження, можливість перевірки результатів та інше). Зрозуміло, що у педагогічних дослідженнях складається цілісне поле науково-пізнавальної діяльності та її багаторівневого методологічного

забезпечення. Мається на увазі взаємозв'язок і взаємовплив конкретно-педагогічної методології із кожним ієрархічно зумовленим рівнем методології пізнання об'єктивної реальності, що детермінує врахування як існуючих суперечностей в системі підготовки вчителів, так і результатів критичного аналізу сучасних теорій вдосконалення роботи вищих навчальних закладів.

Результати вивчення наукових доробок Г.О.Балла, О.І.Гури, А.І.Дорофєєва, В.Г.Кременя, В.А.Семиченко та ін. дозволяє констатувати, що основними протиріччями в роботі сучасної вищої педагогічної школи є невідповідність якості підготовки випускників ВНЗ вимогам рівню суспільного розвитку. До основних причин цього відноситься, насамперед, панування знанієвої парадигми, що диктує необхідність перебудови змістового і процесуального компонентів професійно-педагогічної освіти, створення умов для максимальної реалізації потенціальних можливостей студентів в нових соціокультурних і життєвих реаліях на засадах, особистісно-орієнтованого підходу. Вихідні положення особистісно-орієнтованого навчання в сучасних умовах ґрунтуються на принципах гуманістичної психології: самоцінності особистості, глибокої поваги та симпатії до неї, врахування її індивідуальних особистостей тощо [1, с. 9].

Таким чином, сучасна дидактична парадигма вищої школи націлена на розвиток і саморозвиток майбутнього фахівця як ключової умови формування його професійних компетентностей. Перехід до культурологічного плюралізму у вітчизняній стратегії соціально-економічного розвитку дає підстави для доцільності вести мову про множинність концепцій особистісно-орієнтованої освіти. Культурологічна концепція О.В.Бондаревської, в якій освіта розглядається як частина культури, передбачає становлення і розвиток педагога як культурологічний підхід для підготовки майбутнього фахівця, здібного до культурного саморозвитку, як культурного процесу, що здійснюється у культуровідповідному освітньому середовищі. На переконання науковців,

перспективи розвитку пов'язані з «центральною феноменом культури» і безпосередньо включають здатність людини до умотивованої самоорганізації і культури саморозвитку. Формування особистості – означає допомогти їй стати суб'єктом культури, творцем власної долі [2, 3, 6].

У дослідженнях, безпосередньо присвячених удосконаленню відтворення кадрового потенціалу вчителів початкових класів (А.М.Коломієць, О.Я.Митник, І.О.Пальшкова, О.Я.Савченко, Л.О.Хомич), також наголошується, що перехід від знанієвої до особистісно-орієнтованої парадигми на концептуальному рівні має перекликатися з культурологічним змістовим наповненням загальноосвітньої і професійної школи. На думку вчених, зв'язок освіти і культури змінює традиційні уявлення про сутність і функції освіти, де квінтесенцією є «розуміння освіти як культуurstворюючого середовища, малої культури, культурного мікрокосмосу [3, с. 5]».

Отже, можна стверджувати, що вдосконалення підготовки вчителя початкових класів і його компетентностей передбачає створення умов для активного входження майбутнього фахівця в ціннісний світ загальної і професійної культури. Особистісно-зорієнтована культурологічна освіта є однією із «ступенів» освітніх «щаблів» сходження людини до більш високих освітніх результатів – до професійної компетентності – до культури – до менталітету (Б.С.Гершунський). В цілому ж результати критичного аналізу відповідних наукових джерел дають підстави стверджувати, що узагальнюючим показником ефективної підготовки майбутнього педагога є його професійна культура, як складне утворення, інтегрована у особистісні спеціальні, фахові знання, уміння і навички, інтереси, мотиви, ціннісні орієнтації, здатність до систематичного самовдосконалення.

Як бачимо, у світлі сучасних вимог педагогічна освіта має будуватися в контексті її відповідності канонам науки і культури й наповнюється вузько-предметною суто професійною спрямованістю. Ця теза може розглядатися в

якості одного із методологічних принципів формування професійних компетентностей майбутнього вчителя початкової ланки освіти.

Ефективність функціонування сучасної системи освіти, в тому числі й вищої школи, безпосередньо корелюється з синергетикою – наукою про великі системи, їх природою і механізмами розвитку. Її категоріями є хаос, самоорганізація, нелінійність, складність та інше. Синергетичний підхід до досліджуваних явищ і процесів в сучасних умовах виступає в якості міждисциплінарного методу пізнання, оскільки розвиток складних систем проходить за законами самоорганізації і самовдосконалення. Структурна перебудова, якісні і кількісні перетворення відбувається за рахунок взаємодії складників системи, її підсистем і елементів. В основі синергетики закладений принцип холізму (цілісності), який забезпечує сприйняття світу і кожної з його складових у їх цілісності [3].

Зрозуміло, як наголошує С.У.Гончаренко, на відміну від «сучасного» спрощеного тлумачення, що нерідко зустрічається в педагогічній літературі, цілісність особистості не можна трактувати як «монтаж» виховних «деталей»: моральних, трудових тощо [2, с. 15]. Навчально-виховний процес у вищій школі має бути спрямований на здійснення системно-цілісного підходу до самореалізації студентів на засадах гуманності, креативності, толерантності, співпрацювання шляхом створення умов для виявлення і розвитку потенційно закладених можливостей майбутнього фахівця, в тому числі через самопізнання, самоосвіту і самовиховання. Залишається актуальним обґрунтоване свого часу положення Л.С.Виготського про те, що для діалектичного мислення не є новим те, що ціле не виникає механічним шляхом із суми окремих частин, але має специфічно своєрідні властивості і якості, які не як не можуть бути виведені з простого об'єднання часткових якостей.

Звідси, ключовим завданням сучасної освіти, як єдиного механізму із загально соціально значущою метою, є забезпечення ефективного формування культурної освіченої, громадсько-активної, професійно

підготовленої до успішної діяльності в умовах швидкозмінюваних соціально-економічних реалій особистості. На наше переконання, у світлі синергетичної парадигми має змінюватися і методологія вищої школи. Це – переосмислення існуючих системних перетворень в руслі загально еволюційного процесу, загальнонауковий характер педагогічних явищ і процесів, врахування спорідненості соціальної, економічної і психологічної сфери, розуміння і сприйняття світу через синтез взаємовпливів і єдності різноманітних складових елементів як самої системи освіти, так і інших наукових знань. Ідеться про переведення процесу професійної підготовки фахівця у режим творчого пошуку і виробництва власних сенсів учіння і розвитку, де свідомість є носієм етичних цінностей, що виступають джерелом саморозвитку особистості. Тому ефективність взаємодії між суб'єктами навчання вимагає наявності сприятливого «зовнішнього середовища» для прояву внутрішніх джерел саморозвитку і самоорганізації.

Створення відповідного середовища для формування дослідницьких компетентностей студентів педагогічного ВНЗ актуалізується із необхідністю моделювання процесу професійної підготовки як особисто-професійного досвіду, до складу якого входить ціннісно-сміслова компетентна, що має на меті введення студентів у світ цінностей, надання допомоги у визначенні особистісно-значущої системи ціннісних орієнтацій, особистих життєвих сенсів. Категорія цінностей дозволяє розкрити особливості взаємодії внутрішнього світу людини із зовнішнім оточенням. Методологічною основою теорії ціннісних орієнтацій є аксіологія – наука про природу й структуру цінностей, їх місце в реальній дійсності. За висловом І.Канта, вищі цінності буття (благо, добро, істина) є регулятивним у поведінці людини, а ціннісні орієнтації являються елементом структури особистості.

У ціннісних орієнтаціях акумулюються життєві стратегії особистості. Їх формування відбувається у тісному взаємозв'язку з потребами й інтересами людини. Слід зауважити, що на відміну від потреб, інтереси зароджуються тільки в умовах свідомого ставлення особистості до навколишньої дійсності.

Ми погоджуємося з думкою П.Р.Ігнатенка, що «цінність» виконує роль своєрідного орієнтира й відповідного регулятора поведінки й діяльності людини в предметній та соціальній діяльності. А особистість орієнтується на ті цінності, які найбільше їй потрібні в даний час і в перспективі відповідають її інтересам та цілям, імпонують її досвіду [4, с.122].

Як бачимо, цінності регулюють поведінку індивіда, виконують функцію спонукання до дії, коригують прагнення до умотивованої суспільної діяльності.

Аксіологічний розвиток майбутнього педагога має відбуватися у відповідності з особистісною траєкторією його розвитку з врахування впливів комплексу чинників і сукупних обставин. Природньо, що «Я – концепція» фахівця має гармонійно поєднувати сукупність суспільно значущих, в тому числі і професійних, орієнтацій. При цьому у процесі їх набуття є доцільними важелі, що забезпечують емоційне переживання. Оптимальним є створення виховної взаємодії, за якої моральна спонука трансформується у відповідні переконання і вчинки студента.

Відтак, необхідно констатувати, що формування дослідних компетентностей майбутніх вчителів початкових класів на засадах особистісно-орієнтованого підходу до навчального процесу передбачає, крім врахування принципів культуру-відповідності, комплексності й синергетики, ціннісно-сміслові аксіологічні аспекти в системі відтворення кадрового педагогічного потенціалу початкової ланки освіти.

Формування дослідницьких компетентностей майбутніх вчителів початкових класів має проходити в якості прерогативних завдань у цілісній системі їхньої професійної підготовки. Це вимагає і передбачає зосередження уваги на дотриманні наступних керівних положень: використання потенційних можливостей всіх видів навчально-виховної діяльності студентів; забезпечення цілісного режиму виконання науково-педагогічних досліджень упродовж усього періоду навчання у ВНЗ; організацію пошукової роботи як у процесі виконання НДР, так і залучення студентів до участі у

творчих науково-дослідницьких колективах, всебічне сприяння самостійному науковому їх зростанню і самовдосконаленню.

Іншими словами, формування дослідницьких компетентностей фахівця має розглядатися як програма, що інтегрує всі види педагогічного впливу на особистість майбутнього вчителя, що забезпечується реалізацією ідеї поліфункціонального входження базисних компонентів як наскрізної лінії, що переходить через усі ланки неперервної професійної освіти [6].

Таким чином, існуючи в системі підготовки до дослідницьких компетентностей вчителів початкових класів протиріччя значною мірою спричинені недостатньою визначеністю її теоретико-методологічних засад. Сучасні реалії диктують необхідність своєчасного і якісного реагування і переосмислення усталених підходів до організації і здійснення фахової підготовки спеціалістів. Формування дослідницьких компетентностей майбутнього фахівця має ґрунтуватися на ієрархічній системі категорій і принципів філософського, міждисциплінарного і частково наукового рівнів.

Опанування системи дослідницьких знань і вмінь майбутнього вчителя передбачає надання цьому процесу статусу іманентного компонента професійної підготовки педагога, використання різновидів навчальної діяльності студентів на інтегративній міжпредметній основі, опору на мотиваційну сферу майбутнього педагога, створення відповідного інформаційного-розвивального середовища.

Отже, модернізація системи вищої освіти в Україні, вимагає вдосконалення механізму підготовки педагогічних кадрів на засадах компетентнісного, особистісно орієнтованого підходу, базових морально-етичних ціннісних імперативів, спрямованості на досягнення вітчизняних та зарубіжних науково-педагогічних шкіл, використання потенційних можливостей існуючих соціальних інститутів. Актуалізується проблема методологічного обґрунтування ефективних підходів до вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів і, зокрема їх готовності до проведення творчого наукового пошуку. Формування

досліджуваного феномена має ґрунтуватися на відповідних методологічних підвалинах, що забезпечують ефективне оволодіння необхідною системою теоретичних знань, практичних умінь, професійно значущих особистісних якостей та досвіду як умови готовності майбутнього вчителя початкових класів до виконання своїх обов'язків на високому рівні професійної компетентності.

Обґрунтовані вихідні концептуальні положення будуть використані при розробці технології формування дослідницьких компетентностей майбутнього вчителя початкових класів у контексті входження вищої національної школи в Європейський освітній простір.

Список літературних джерел

1. Бех І.Д. Спадкові передумови розвитку особистості / І.Д.Бех // Рідна школа. – 1996. – №7. – С. 12-15.
2. Гончаренко Семен. Цілісність педагогічної системи і процесу: методологічний аспект / Семен Гончаренко // Філософія педагогічної майстерності. Зб. наук. Праці / Редкол.: Н.Г. Нічкало та ін. – Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – 308 с.
3. Данилюк А.Я. Теоретико-методологические основы проектирования интегральных гуманитарных образовательных пространств / А.Я. Данилюк: Автореферат диссертации доктора педагогических наук. – Ростов на Дону, 2001. – 36 с.
4. Ігнатенко П.Р. Аксиологія виховання: від термінології до постановки проблеми / П.Р. Ігнатенко // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С. 118-123.
5. Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия. 1983. – 840 с.
6. Якиманская И.С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения / И.С. Якиманская // Вопросы психологии. – 1995. – № 2. – С. 31-42.

Андриевский Б.М.

Методологические основы формирования исследовательских компетентностей будущих учителей начальных классов

Статья посвящена раскрытию основных методологических принципов организации процесса формирования исследовательских компетентностей будущего учителя начальных классов. Указано систему исходных положений философского и междисциплинарного и конкретно-научного уровней, реализации личностно-ориентированной образовательной парадигмы на основах культурологически-гуманистической психологии и синергетического подхода в контексте усовершенствования исследовательских компетентностей будущего учителя начальных классов. Овладение системой исследовательских знаний и умений предусматривает ее рассмотрение в качестве имманентной составляющей всего учебно-воспитательного процесса профессиональной подготовки специалиста, использования разнообразий всего комплекса дидактико-методического обеспечения на межпредметной основе с опорой на рефлексивную сферу студента, обеспечения соответствующей информационно-педагогической среды.

Ключевые слова: научная компетентность, учителя начальной школы, личностно ориентированный подход, профессиональная подготовка.

Andrievskii B.M.

Methodological basis for the formation of future research competencies of teachers in primary education

The article is devoted to reveal the basic methodological principles of the formation process of research competencies of primary school teachers . The basic reason is not sufficiently effective preparation of this aspect of competency . Defined hierarchical system of philosophical assumptions , interdisciplinary and specific scientific levels of personally -oriented educational paradigm based on culturally -humanistic psychology and synergistic approach in the context of improving the research competence of primary school teacher. Axiological development of future teachers should be in accordance with the personal trajectory of development with consideration of effects of factors and the total circumstances. Specified system of philosophical assumptions and interdisciplinary and specific scientific levels , implementation of student-centered educational paradigm on the basis of culturally - humanistic psychology and synergetic approach in the context of improving the research competences of the future primary school teachers . Mastering the system of research knowledge and skills provides its consideration as an immanent part of the whole educational process of professional training , use of all varieties of complex didactic- methodological support on the basis of interdisciplinary , drawing on the reflective sphere student , providing appropriate information and educational environment.

Keywords: scientific competence, an elementary school teacher, student-oriented approach, training.